

**Az irónia mint a tárgyas lírahagyomány
újraértelmezhetőségének lehetősége a posztmodernben
(Parti Nagy Lajos: *Grafitnesz*)**

Jelige: Véletlenedik

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
I. Nyelv és szubjektum viszonya a <i>modernségben</i>	4
II. A tárgyas hagyomány szerepe az (ön)értelmezésben	7
III. Az <i>irónia</i> mint a szubjektivitás problematikusságának reflexiója	9
IV. A szubjektumlétesítés aktusai	
Parti Nagy Lajos <i>grafitnesz</i> című kötetében	14
IV./a. Az irónia alakzatának szerepe a hagyományértelmezésben	16
IV./b. Az irónia mint a viszonyteremtés indukátora	20
IV./c. A <i>viszonyból</i> artikulálódó szubjektum.....	24
IV./d. Szubjektumteremtő <i>játék</i> , játékteremtő szubjektum	29

Bevezetés

„Az ironia a radikális tagadás, amely a mű lerombolása által azonban mégis megnyilvánítja azt az abszolútot, amely felé a mű úton van.”¹

(Paul de Man)

A magyar posztmodern irodalom sajátos szövegkezelési technikáival és a versnyelv radikális transzformációjával egy olyan újszerű paradigmát teremtett, mely a századforduló után kiteljesedve egészen paradox viszonyt eredményezett a nyelvhez, a nyelvről való gondolkodáshoz. Ez az elhatárolódás látszólag éles váltás a modernség irodalmához képest. Kérdéssé válik tehát mindenekelőtt ennek a formai, tartalmi illetve funkcionális váltásnak a mibenléte, a korszakkép autonomitásának mértéke; vagyis a váltás-változás kettőssége egy lehetséges kontinuitás tükrében.

Kulcsár Szabó Ernő *Beszédmód és horizont* című könyvében a korszakviszonyok efféle problematikussága válik központi kérdéssé. Az *integratív irodalomtörténet* hermeneutikai aspektusból való újragondolásával próbálja feloldani a folyamatban létesülő változások kettős természetét. „Mert amilyen bizonyos, hogy megszakítani csak valamely létező folytonosságot lehet, éppúgy igaz, hogy csak olyasmi keletkezhet, aminek feltételeit a meglévő már tartalmazta.”² Ebből kifolyólag egy korszak a formai, művészi sajátosságaival nem elszigetelt modellként működik, hanem egy megelőző beszédpozíció érvényességi fokára reflektáló új horizontként határozódik meg. Fontos továbbá, hogy a kérdés-válasz horizontok áthelyeződésének alapja strukturális és funkcionális változások együtteséhez köthető.³ Alapvetően ez az elképzelés határozza meg a modernség és posztmodernség viszonyának Kulcsár Szabó-féle értelmezését is.

„Ha például nem választjuk el élesen egymástól annak logikáját, hogyan abszolutizálja a jelszerűséget a századforduló, és hogyan a posztmodernség, akkor lényegében azonosak az esélyei a két nagy modell – utómodernségen átvezetett – kontinuitása, illetve történeti elválasztottsága bizonyítékának.”⁴

Tartalmi és formai jegyek együttes dinamizációja lesz tehát egy lehetséges paradigmaváltás alapja. A Kulcsár Szabó-féle értelmezés a tartalmi elemek dominanciája

¹ DE MAN, Paul: *Az ironia fogalma*. In: Uő: *Esztétikai ideológia*. Janus/Osiris, Budapest, 2000. 202.

² KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A kettévált modernség nyomában (A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján)*. In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 30.

³ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az irodalmi modernség integratív történeti értelmezhetősége*. In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 23.

⁴ Uo. 23.

alapján fordulatként határozza meg a posztmodern irodalmat, annak ellenére, hogy a jel abszolutizálására való törekvés vagy akár az intertextualitás formai sajátosságai a modernség irodalmához kötné a posztmodern paradigmát. A funkcióbeli különbségek dominanciája azonban döntő szempont a korszakviszony értékelésében.⁵

„...a pusztá alakítástechnika alapján megfogalmazott érveknek meg kell hajolniuk azok előtt, amelyek az alakítástechnikai sajátosságokat azok történeti funkcióit is elemezve értelmezik, s e funkcionális értelmezésre támaszkodva vonnak le következtetéseket.”⁶

Dolgozatom egy fordított gondolatmenet alapján próbálja megközelíteni a problémát, azonban nem célja polemizálni az előbb felvázolt értelmezéssel. A Kulcsár Szabó-féle elképzelés a kontinuitás tudatában reflektál a korszakváltáshoz szükséges különbségekre; azonban produktív lehet egy olyan megközelítés is, mely éppen ellenkezőleg, a korszakváltáshoz adott különbségek tudatában helyezi előtérbe a folytonosságot igazoló realizációkat. Úgy gondolom, az eltolódások hangsúlyozása háttérbe szorítja a különböző beszédhorizontok egymásrataltságának tényéből következő folytonosság konstruktív szerepét. Az interakció alapja ebben ez esetben nem a különbségek kiélezése, hanem a *máshoz való viszonyban* történő önértelmezés lehetőségének hangsúlyozása lesz.

Dolgozatomban Parti Nagy Lajos költészetének tükrében próbálom megtalálni azokat a közös pontokat, melyek a modernség irodalmi hagyományához köthetik a posztmodern paradigmát. Az irónia mint elhatárolódás, vagyis a különbség legfontosabb jelzője lehetne a modernség utáni paradigmának, azonban folyamatosan arra a másra reflektál, amihez képest realizálódhatna. Az irónia alakzata a posztmodernben tehát éppen az újraértelmezhetőségnek és újrapozicionálásnak a terét képes megnyitni, így korszaksajátosságként paradox módon a korábbi hagyományhoz való viszonyában válik meghatározhatóvá. A különbözőség ezáltal meghatározza a korszakok közötti váltást, a különbözőség tudata viszont a kontinuitás alapfeltételévé válik.

⁵ „... az esztétikai jel abszolutizálásának posztmodern eljárása csak formálisan emlékeztet a klasszikus modernsége: a századforduló művészete számára ugyanis még léteznek denotátumok, a posztmodern azonban a nyelven kívüli szférákban nem ismeri el ilyenek létezését.” In: Uo. 24.

⁶ Uo. 25.

I. Nyelv és szubjektum viszonya a *modernségben*

A posztmodernben egyrésztől mindenképpen egy hagyomány átörökítéséről beszélhetünk, mely a modernség óta meghatározta a nyelvhez való hozzáállást. Azonban a posztmodern megelőzően sem csupán a nyelv felértékelődése lesz lényeges mozzanat – hisz ez már a romantika óta sajátos jelenség – hanem az az alapélmény, mely a nyelvi megelőzöttség állapotának konstataciója miatt a szubjektumot a nyelv elválaszthatatlan tényezőjeként határozza meg. A nyelv tehát mint alkotótárs determinálódik már ebben az időszakban is, ami a szerzővel koprodukcióban válik a szövegek létrehozójává. A modernség irodalma azonban a nyelv efféle kötöttségét még nem tekinti korlátozó tényezőnek. „A nyelvi viszonylagosságból adódó helyzet (...) éppúgy előnyként jelenik meg, mint a lét fölötti uralom elvesztésének vagy a véges időbeliség tudatának heideggeri elfogadása. Mindenekelőtt azért, mert magának az én konstitúciójának a forrása...”⁷ A klasszikus modernség szubjektumfelfogása a Kulcsár Szabó-féle értelmezés szerint éppen emiatt nem válhat a posztmodern paradigma előzményévé.

„Mivel Babits és Kosztolányi – még ha felfüggesztve vagy szerepekhez nyúlva is – mindig fenntartják az én valamely értelmű szubsztancialitását, ezért a személyesség lényegi individuális tartalmait közvetítő jelhasználatban nem válik kérdésessé a beszéd monologikus előreható horizontja.”⁸

Másrészt tehát ambivalens módon egy gyökeres átértelmezésről is beszélnünk kell a posztmodernben, mely a nyelv konstrukciós folyamatainak kettősségeire fókuszál. Mindenekelőtt a szubjektum-létesítés kétarcúságát kell kiemelnünk, mely egyszerre teremt és távolít, az intertextualitás szövegre – és nem az énré – irányuló reflexiójának következtében. „Mert amikor [a posztmodern poétika] a nyelvvel való együtt-alkotásban az aktuális szöveget megelőző szövegeknek engedi át a kezdeményezést, akkor a szerzői szövegalkotás elvét eliminálja...”⁹ A szövegben feloldódó szubjektum azonban egy olyan individualitás lehetőségeként van jelen, mely az értelmezői horizonton újrakonstruálható, tehát a posztmodern nyelv és szöveg – az olvasás során – paradox módon arra az énré reflektál folyamatosan, melyet saját mechanizmusaival iktatott ki a szövegalkotás aktusában. A humboldti felismerésből kiindulva: „a nyelv mely összeköt és elválaszt,

⁷ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A nyelv mint alkotótárs (Nyelviség és esztétikai tapasztalat újabb irodalmunkban)* In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben.* Argumentum, 1996. 304.

⁸ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A kettévált modernség nyomában (A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján).* In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben.* Argumentum, 1996. 53.

⁹ Uo. 306.

»csak az individuumban kapja meg a maga végső meghatározottságát«¹⁰ Ezt a „végső meghatározottságot” azonban a posztmodern irodalom megkérdőjelezi és a végtelenségig halasztja, a szövegben egyszerre megszűnő és teremtdő szubjektumok közötti feszültség fenntartásával és folyamatos indukálásával.

A tárgyiasság múlt század eleji problematikussága azonban már a babitsi életművön belül is kialakítja azt a kettősséget, amit a szubjektum pozíciójának megingása teremt. Ha a szubjektum csak a *máshoz* való viszonyához képest artikulálódhat, akkor e viszonyrendszer két lehetséges megoldást kínál: egyrészt az „én” dominanciáját a „világgal” alkotott dichotómiában. Ez az elképzelés a romantika hagyományához közelítené a klasszikus modernség művészetfelfogását.¹¹ Másrészt a tudaton átszűrt „világ” elképzelése – bár a „teljes” és domináns „én” képzetét tükrözi vissza – mégis reflektál arra az osztottságra, ami a szubjektumon belül hozná létre a világ által való megismerhetőség pólusos struktúráját. Ezen a ponton a babitsi szubjektumfelfogás dinamikus jellegét kell kiemelnünk, amit Angyalosi Gergely is felvázol *A lírai személytelenség kérdéséhez* című tanulmányában. „...Babits olyan beszédhelyzeteket teremt, amely a beszélő és a megjelenített figura közötti ellentétet hangsúlyozza, ami erősen ironikus effektusok forrásává lesz.”¹²

A klasszikus modernség egységesnek tűnő individuumképe tehát bizonyos aspektusból megkérdőjelezhetővé válik. Másik oldalról viszont a posztmodern szövegek intertextuális-játékának konstruktív jellegét hangsúlyozva, e paradigmát is az újraértelmezés horizontjába helyezhetjük. Nem kívánunk mélyebben belefolyni a két paradigma széttartásának és megfeleltethetőségének problematikájába, pusztán reflektálttá tesszük e két korszakstruktúra dinamikusságának lehetőségeit, ami a posztmodern felőli hagyományértelmezés megalapozásának egyik feltétele.

Produktív lehet a Kulcsár Szabó-féle integratív irodalomtörténeti elképzelést a szöveginterpretációk horizontján újragondolni. A posztmodern szövegek hagyományértelmezési *igénye* a legtisztábban valósítja meg azt a gadameri elképzelést, „amely – a múlt horizontjának jelenbe-foglalásával, jelenbe-*integrálásával* – az »elválasztotton«, a tőlünk távolin keresztül való *önmegértésben* látja minden hermeneutika

¹⁰ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A nyelv mint alkotótárs (Nyelviség és esztétikai tapasztalat újabb irodalmunkban)* In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben.* Argumentum, 1996. 310.

¹¹ Ebben az esetben a klasszikus modernség második hulláma is éles váltásként realizálódna a századelőhöz képes. lsd: KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A kettévált modernség nyomában (A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján).* In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben.* Argumentum, 1996. 34.

¹² ANGALOSI Gergely: *A lírai személytelenség kérdéséhez.* In: Uő.: *Kritikus határmezsgyén.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999. 35.

értelmét és feladatát.”¹³ Ez a törekvés azonban életre hívja az *értelmező szubjektum* meglétének szükségességét, ami a posztmodern poétikában kérdésessé teheti a szubjektivitás eliminációjának dekonstruktív jellegét is.

Az *integratív* történeti szempont ebben a felfogásban az irodalomtörténet értelmezőjének szituáltságát is magában foglaló hatástörténeti folyamat megnyilvánítójaként érvényesül: a hagyomány történetétől nem függetlenedő hatástörténeti tudat lényegében a folyamatban való benneállást, az értelmezés előfeltételezett integráltságát vetíti vissza dialóguspartnerként értett tárgyára.¹⁴

Ha az irodalmi szövegek szintjén képzeljük el ezt a fajta történeti gondolkodást, akkor egy olyan törekvés látszik kikristályosodni, mely a mindenkori hermeneutikai szituáltságot tudatosan poétikai programmá emeli. Fontos hangsúlyozni a tudatosságot, hisz alapvetően a művészet mindig (világ)értelmezés is egyben, azonban az értelmező és értelmezendő viszonyának problematikussága – illetve ennek tematizálása – a modernség művészi megnyilatkozásaiban válik fókuszálttá. Ebben az elképzelésben nem pusztán az értelmezett világ dinamizálódik az értelmezés által, hanem egy regresszív folyamatként, az értelmező szubjektum stabilitása is megkérdőjeleződni látszik.

Olyan műveletet ugyanis képtelen sikerrel végrehajtani az értelmezés, amely meg akarja kerülni a horizont-összeolvadás aktusát: csak ahhoz férhet hozzá, amivel kapcsolatot tud létesíteni. Vagyis ami felől ekkor már maga is értelmezhetővé válik.¹⁵

A modernségben a fenti elképzelést a tárgyiasság poétikai eljárásai jelenítik meg legtisztábban. A posztmodern irodalom széttartó poétikai magatartásában nehezebb egységes irányzatot találni a hermeneutikai szituáltság kifejeződésére. Főleg, mivel a klasszikus modernség nyelvbe vetett bizalma az önértelmezés egzisztenciális biztonságát is jelentette egyben. A posztmodernben egy olyan eljárásra van tehát szükség, mely a tárgyiasság értelmező potenciálját látszólag függetlenítheti a nyelv konstrukciós folyamataitól. Az *irónia nyelvi-stilisztikai* alakzatként ezt a paradoxont képes magába sűríteni.¹⁶ A dolgozat a továbbiakban elsődlegesen e gondolat mentén próbál kapcsolódási pontokat keresni a modern és posztmodern irodalomban.

¹³ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az irodalmi modernség integratív történeti értelmezhetősége*. In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 12–13.

¹⁴ Uo. 14.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A nyelvi stilisztikai jelleg jelen esetben csak annyira hangsúlyos, amennyiben reflektál az alakzat nyelvi és nyelven kívüli (nyelvben jelöletlen) realizálódására.

II. A tárgyas hagyomány szerepe az (ön)értelmezésben

„Idézz fel nékem ezer égi képet
és földi képet, trilliót ha van,
sok földet, vizet, új és régi népet,
idézz fel, szóval, teljes enmagam.”¹⁷
/Babits Mihály: *Himnusz Irishez*/

A tárgyas lírahagyomány egyik legreflektáltabb kiindulópontja az a hangsúlyeltolódás, mely a szubjektum belső világának ábrázolása és a külső világ megjelenítése között történt. Ez alapján a tárgyiasság egy ellentétes paradigmaként képeződne le a korábbi, romantikához kötődő *énlírához* képest.¹⁸ Azonban ebben az esetben sem a kétféle lírapozíció kibékíthetetlen ellentétéről van szó. „...a romantika feltalálta és kodifikálta a mai értelemben vett lírát, amelynek alaphelyzete: »a költő elmeséli nekünk érzelmeit«, mind a mai napig alaphelyzet maradt...”¹⁹ A Nemes Nagy Ágnes-féle gondolatmenet felhívja a figyelmet arra, hogy a tárgyiasság nem a szubjektum kifejezhetőségének közvetlensége és közvetítettsége közötti ellentétet próbálja tematizálni. Hisz a *közvetlenség* mint illúzió a művészi alkotások alapvető élményei közé tartozik – tehát nem legitimálni próbálja a közvetítettséget, hanem *tudatosítani*. Ezáltal nem meghaladni akarja a lírai szöveg alapkategóriáit, pusztán rávilágít e fogalmak dinamikus jellegére. „nem is erről van szó, az »én+emóció« lírai képletének igazáról, hanem elsősorban létrehozásának módozatairól, illetve tovább, az »én« és az »emóció« fogalmának változásairól.”²⁰

„A lírai hang tárgyilagosságát”, személytelenségét a versbeli én azonosíthatatlanságának, bizonyos „rejtőzködésének”, az érzelmek közvetlen elbeszélése hiányának köszönheti a tárgyas vers. Nemes Nagy Ágnes azonban az objektív költészet legjelentősebb, rá leginkább jellemző sajátjaként emeli ki, hogy mindez korántsem jelenti az érzelemnek vagy a szenvedélynek a hiányát: „... az már kétségtelenül és legelsősorban az objektív költészet sajátja, ahogyan az impassibilitást beleépíti a lírai szenvedélybe.” A versbeli beszélő tehát nem közvetlenül nyilatkozik meg, hanem érzelmeit „hosszú huzalrendszerekbe vezeti – tárgyakba, természetbe, képekbe –, úgy transzformálja, erősíti, mint az áramot. Enélkül nincs magasfeszültség, s magasfeszültség nélkül nincs modern vers...”²¹

¹⁷ NEMES NAGY Ágnes: *A magasság vágya*. In: *Összegyűjtött esszék II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 18.

¹⁸ URBÁN Péter: *Az önreflexió alakzatai Nemes Nagy Ágnes költészetében*. (kézirat, 14. oldal)

¹⁹ NEMES NAGY Ágnes: *A magasság vágya*. In: *Összegyűjtött esszék II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 14.

²⁰ Uo.

²¹ URBÁN Péter: *Az önreflexió alakzatai Nemes Nagy Ágnes költészetében*. (kézirat, 17. oldal)

A közvetítettség nyomatékosítása a versben elsődlegesen a nyelvre, a nyelvi működésre tereli a hangsúlyt, melyről korábban már volt szó. Azonban a poétikai megoldások efféle reflektáltsága a nyelvi megalkotottság problémáján belül az alakzatok működésének mikéntjét is előtérbe helyezi. A Nemes Nagy-féle értelmezés a költői kép dinamizálásának lehetőségeit a tárgyiasságban a létrehozó szubjektum nézőpontjához köti:

A költői kép viszonya változott meg tárgyához; ahogy a naiv azonosságtudat megingott szó és tárgy között, úgy a hasonlóságtudat átcserélődött az esetleg-hasonlóra, a többel-hasonlóra, a nem-hasonlóra. A hasonlat e többszólamúságát a lelki realitás vezényli, észrevevéseink módjának, milyenségének elháríthatatlan felismerése.²²

A hasonló és a hasonlított távolítása felhívja a figyelmet a versnyelvi alakzatok asszociatív természetére, mely a posztmodernben a nyelvi játékok hangsúlyozása által szintén programszerű poétikai magatartást feltételez. Parti Nagy *Grafitnesz*-kötete, s annak egyik sokszor ismételt tételmondata is ezt a gondolatmenetet idézi fel: „Az tartja össze kissé, hogy vagyok”.²³

A tárgyas költészet vívmánya, hogy a közlendő maga is átkerül a képbe: „a költő mellérendel, odarendel egy képet, belső élményéhez – Eliot szavával: objektív korrelatívot teremt –, hogy a kép azonosuljon a mondandóval, méghozzá a maga tárgyas sokértelműségében.”²⁴

A költői kép megalkothatóságának tudatosítása tehát a lírában a Parti Nagy-féle költészet szempontjából is releváns elképzelés lehet. A szöveg formai megvalósulásaira – ironikusan – reflektáló versszövegek a *Grafitnesz* című kötetben a *szem* és a *száj* motívumai köré épülnek fel, mely alapvetően a modernség versnyelvi megoldásait helyezik előtérbe: „...a tudatos költői program, a tárgyiasságé, (...) elválhatatlanul izesül egy bizonyos költői képességgel, a láttatásával.”²⁵

A tárgyiasság az önértelmezésre való igény – vagyis a mindenkori aktualizáció – következtében, magában foglalja a *variáció* lehetőségét. Ebből fakad e hagyomány többféle értelmezhetőségének problémája is. Ha a Nemes Nagy-féle poétikai önreflexióból indulunk ki, mi szerint a tárgyiasság „inkább módszer, mint irányzat”²⁶; akkor világossá válhat, miért beszélünk a modernségben az objektív líra módozatairól. Hisz egy olyan

²² NEMES NAGY Ágnes: *Szó és szótlanság*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989. 287.

²³ PARTI NAGY Lajos: *Medwendel*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 14.

²⁴ URBÁN Péter: *Az önreflexió alakzatai Nemes Nagy Ágnes költészetében*. (kézirat, 16. oldal)

²⁵ NEMES NAGY Ágnes: *A magasság vágya*. In: *Összegyűjtött esszék II*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 19.

²⁶ NEMES NAGY Ágnes: *Ekhnáton éjszakája* In: *Az élők mértana II. Prózaí írások*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 391.

tudatos költői magatartást feltételez, mely nem pusztán átvesz egy poétikai eljárást, hanem azt felülvizsgálva, saját alkotói horizontjához igazítva értelmezi újra. „Az én és a nem-én problematikája aztán, jól tudjuk, korántsem maradt meg kezdeti keretei között, át-meg átszöve századunk száz-meg-száz költői irányzatát különféle színezetekkel.”²⁷ A posztmodern az irónia alakzatának hangsúlyozásával felhívja a figyelmet arra, hogy a felülvizsgálat eredménye *kétséges*, vagyis maga az újraértelmezés aktusa válik fontossá.

A lírai szövegben az irónia többek között rávilágít a műnem azon sajátosságaira, melyek a tárgyias hagyományban is reflektálttá váltak: az *idegen* és a *saját* horizontjának találkozási pontjaként a Kulcsár Szabó-féle elképzelés alapján „a költészet az egyedüli beszédmód, ahol a heideggeri egymássalét értelmében legtisztábban mehet végbe a saját és az idegen, az én és a másik közötti távolság áthidalása.”²⁸

III. Az irónia mint a szubjektivitás problematikusságának reflexiója

Az irónia a posztmodern irodalom sajátos jelenségeként realizálódik; egy olyan *alakzatként* határozódik meg, mely feleleveníti azt az ősi törekvést, ami az *én* /szöveg/konstrukciós folyamatát az alkotási aktus mechanizmusával állítja párhuzamba, ezáltal bekapcsolódva a modernség hagyományozta szubjektivitás-értelmezésbe is.

Kierkegaard azon állításából indulok ki, miszerint az irónia „a szubjektivitás első és legelvontabb meghatározása”.²⁹ A posztmodernben az én újraértelmezésére irányuló késztetés következtében, ez az „elvont meghatározás” kerül fókuszált helyzetbe. Egy olyan törekvés kiteljesítőjévé válik az irónia, mely a szubjektumot egyfajta véleménykülönbség, disszenzus alanyaként determinálja.³⁰ A posztmodern, ami elsősorban a szerzősség, s ebből kifolyólag az én, a szubjektum illetve a szubjektum egészlegességének megszüntetésére vállalkozik, paradox módon éppen annak tagadására válik képtelenné.

Ezekben a szövegekben azért lesz az irónia a szubjektumlétesítés legfontosabb eszköze, mert a posztmodern disszenzus pólusos struktúrájának a korrekciójaként működik, tehát mindig ellentétként határozódik meg. Egy olyan én lesz a reflexió tárgya,

²⁷ NEMES NAGY Ágnes: *A magasság vágya*. In: *Összegyűjtött esszék II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 14.

²⁸ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Költészet és dialógus*. In: *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. szerk.: KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY MASZÁK Mihály, Budapest, Anonymus, 1998. 19.

²⁹ Sören KIERKEGAARD: *Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészra*. In: *Sören Kierkegaard írásaiból*. Gondolat Kiadó, Budapest 1969. 102.

³⁰ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A másság mint jelenlét. (Posztmodern kortudat és irodalmiság)* In: Uő: *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 238.

melyet az állítás és a tagadás folyamatos interakciója határoz meg. E kettő kölcsönhatásából pedig a szubjektum anélkül demisztifikálódik és értelmeződik újra, hogy elvesztené lényegi meghatározottságát. „Egy különös, új, a szabályok ellenében megvalósuló, pragmatikus autonómiát tulajdonítanak itt a modernség hagyományozta szubjektivitásnak, (...) a (nyelvi) játék és irónia viszonylagosságának stratégiáival vértézve fel ezt a másfajta, de nem tétlen és nem világfájdalmas izoláltságot.”³¹

A dialógus pólusos struktúrájának teremtő potenciálja lenne az a kiinduló pont, mely a tárgyiasság szubjektumfelfogását az irónia alakzatához köti. Érdemes tisztázni, miben gyökerezik az irónia mechanizmusának szubjektum-megosztó jellege.

Baudelaire *A nevetés mibenlétéről* című tanulmányában felvázolja azt az elképzelést, ami a nevetést a bűnbeeséssel kapcsolja össze. A paradicsomban „az embert nem gyötörték gondok, egyszerű és változatlan volt az arca, a nevetés, amely ma nemzeteket rázza, ott nem torzítaná el vonásait.”³² A nevetés ez alapján a fájdalom és a büntetés következménye. Ha a komikumnak ez a fajtája úgymond a „sátántól” ered, akkor a sátánt mint az „ellenség”-et meghatározva – a szó jelentéséből kiindulva – az irónia az elsődleges szétválást jelképezi, úgymond az elsődleges viszonyítást valamihez képest, ez a megfogalmazás tehát a nevetés reflexív jellegét emeli ki. Baudelaire is ezt az aspektusát emeli ki a nevetésnek a karikatúra jellegéből kiindulva: „Minden karikatúrában két elem található: a rajz és a gúny, eltúlzott rajz, maró és rejtett gúny”³³ – osztott és bonyolult szerkezet tehát a paradicsomi *egyszerűséghez* képest.

Fontos továbbá, hogy a nevetés viszonyítási rendszerében a nevető valami fölé helyeződik, tehát saját felsőbbrendűségének tudatában van. Az irónia ebben a formájában a szubjektummal és a tudatossággal kerül kapcsolatba.³⁴

„A komikum indítéka sohasem a tárgyban van, amelyet kinevetünk, hanem mindig a nevetőben. Az ember sohasem nevet saját bukásán, hacsak nem filozófus, hacsak nem képes minduntalan kilépni önmagából s tárgyilagos megfigyelőként szemlélni saját énjének kalandjait.”³⁵

Az irónia Paul de Man-féle értelmezése is az elhatárolódás kategóriájaként határozza meg az alakzatot. A baudelaire-i felsőbbrendűség tudatát az énen belülré

³¹ Uo. 238

³² BAUDELAIRE, Charles: *A nevetés mibenlétéről, és általában a komikumról a képzőművészetben*. In: *Charles Baudelaire válogatott művészeti írásai*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1964. 74.

³³ Uo. 75.

³⁴ A nevetés reflexív jellege kapcsán fontos kiemelni, hogy az iróniának csak egy aspektusa lesz a distancia megteremtése, a nevetés-komikum és az irónia alakzata nem azonos kategóriák. ld: DE MAN, Paul: *Az irónia fogalma*. In: *Uő: Esztétikai ideológia*. Janus/Osiris, Budapest, 2000. 201.

³⁵ Uo. 78.

helyezve megfosztja a hierarchia értékkategóriáitól és pusztán a reflexióhoz szükséges távolságként határozza meg.³⁶ A megkettőződés gondolata jelenik meg itt, vagyis az a mozzanat, ami elkülöníti az én reflektív tevékenységét annak az embernek a tevékenységétől, aki a mindennapi élet foglya. Önmagunk megkettőződésének, megsokszorozódásának gondolata a „tudatnak azt a tevékenységét jelöli, melynek során az ember megkülönbözteti önmagát a nem emberi világtól.”³⁷

A reflektív elválasztás (...) az ént helyezi át az empirikus világból a nyelv által a nyelvben konstituált világba. Az ekképpen felfogott nyelv a szubjektumot kettéosztja egy inautentikus empirikus énre, és egy olyan énre, mely a különbözésre és az önmeghatározásra való törekvése során olyanná válik, mint egy jel.³⁸

Kierkegaard az irónia fogalmát Szókratész szubjektivitásából vezeti le. Benne fedezi fel az első olyan történelmi személyiséget, aki a cselekvés, az etikai döntés motívumait nem a külső körülményekre, hanem önmagára, saját lelkiismeretére vezette vissza.³⁹ Szókratész *démona* olyan tudás alakját öltötte, amely ugyanakkor a tudatlansággal kapcsolatos: önmagában hozott létre egy különálló, objektivált egységet – ezt a paradoxont Paul de Man a következőképp írja le:

...az abszolút irónia az örület öntudata, s egyben mindenféle tudatosság vége, ez a nem tudatosság tudata, az örültségre vonatkozó reflexió, magán az örültségen belül. De ez a reflexió csak az ironikus nyelv kettős szerkezete által válik lehetővé: az ironikus olyan formát talál saját magának, amely „örült”, de nem tud saját örültségéről; majd ekképpen tárgyiasított örültségére reflektál.⁴⁰

Az irónia által létesített szubjektivitás ezáltal elválaszthatatlanná válik attól a nyelvtől is, amelyben megvalósulhat.

³⁶ DE MAN, Paul: *A temporalitás reorikája*. In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk.: THOMKA BEÁTA, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 39.

³⁷ Uo.

³⁸ DE MAN, Paul: *A temporalitás reorikája*. In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk.: THOMKA BEÁTA, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 39–40.

³⁹ „A régi görögöknél az egyén az istenek által szentesített hagyományt tisztelte a törvényekben. És ennek a hagyománynak felelt meg az idők folyamán megőrzött szokás. De a törvények csak az általánost határozták meg, a régi görögöknek pedig dönteniük kellett egyedi esetekről is (...). Erre szolgált az orákulum (...) Szókratésznek *orákulum helyett daimónja* van. Ez a daimonikus az átmenetben jelentkezik, amely az orákulum és az egyén külsődleges viszonyától vezet a szabadság teljes bensőségességéhez (...)” Id: KIERKEGAARD, Soren: *Szókratész daimónja*. In: Uő. *Egy még élő ember írásából. Az irónia fogalmáról*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004. 186.

⁴⁰ DE MAN, Paul: *A temporalitás reorikája*. In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk.: THOMKA BEÁTA, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 43.

Végül ki kell térnünk az irónia azon aspektusára, amit Kierkegaard alapján egy adott történelmi fordulóra adott reflexióként is értelmezhetünk. Az ironikus kilép saját korának soraiból és vele szemben foglal állást.⁴¹ A posztmodern szövegekben az irónia alakzata autopoétikus módon reflektál saját határhelyzetének viszonylagosságára. Éppen ezért kerülhet a posztmodernben egy olyan meghatározottságban előtérbe, ami a korábbi hagyományt saját értelmezőhorizontjának dialógusába integrálja.

Az irónia alakzata a megosztott én reflexiójának hangsúlyozásával gyakorlatilag azt a hagyományt hívja elsődlegesen életre, melyben úgymond először válik kérdéssé, problémává és poétikailag artikulálttá a szubjektum egészlegességének és megismerhetőségének lehetősége. A magyar líratörténeti hagyományban ebből adódóan Babits Mihályt kell kiemelnünk, aki az 'objektív' költészet hazai megalapozásával a dialogikusság értelmező potenciálját helyezte előtérbe.

„...a lírai ént kiemelte a vers középpontjából, a romantika óta szokásos „én beszélek”-et más énné, több énné, nem-énné tette, ilyen módon létrehozva a (majd leendő) objektív líra korai modelljét.”⁴² Az én és a világ dialógushelyzete azonban már a modernség hagyományában is számolt az objektiváció paradoxonjaival. Babits Mihálynál éppen ez a kettősség artikulálódik a *Levelek Irisz koszorújából* című kötetben.

Nem elsősorban önmagát, hanem a világot akarja megismerni, hiszen a lírai szubjektumot a világ egy kis szeletének vallja. (...) ...ugyanakkor azt sem tudja eldönteni, hogy a „lélek” vajon elismétli, tükrözi vagy pedig teremti, újraszüli a valóságot? s hogy a versírás aktusában „megismert” valóság valóban objektív, vagyis rajtunk kívüli-e, vagy éppen ellenkezőleg, a szubjektum belső mozgásának produktuma?⁴³

Ebből kifolyólag a tárgyiasság lírahagyományát sem határozhatjuk meg a *szubjektum* és a *világ* egyszerű pólusosságában. Egy olyan *problémaként* jelent meg a babitsi költészetben, melyet a későbbi költőgenerációk más-más módon próbáltak meg realizálni. Babitstól kezdve a dialogicitás értelem és szubjektumképző potenciálja, *én* és a *világ* viszonyának artikulálhatósága *poétikai problémaként* ágyazódik bele a különböző életművekbe; folyamatos újraértelmezés és kérdés tárgyává téve a lírai objektivitás módjait.

⁴¹ KIERKEGAARD, Søren: *Az irónia világtörténeti érvénye, Szókratész iróniája*. In: Uő. *Egy még élő ember írásaiból. Az irónia fogalmáról*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004. 263.

⁴² NEMES NAGY Ágnes: *Alany és tárgy*. In: Uő.: *A hegyi költő. Vázlat Babits lírájáról*. Kairosz Kiadó, 1984. 13–14.

⁴³ ANGYALOSI Gergely: *A lírai személytelenség kérdéséhez*. In: Uő.: *Kritikus határmezsgyén*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999. 34.

Minden bizonnyal produktív lenne végigvezetni a tárgyiasság poétikai megnyilvánulásának transzformációit a Babits utáni generációk költészetében: különösen József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes vagy akár Petri György életművének tükrében.

Mivel egyrészt reprezentatívabban láttatná a tárgyiasság kategóriájának dinamikus jellegét, s a dialogikusság értelemképző mozzanatainak módozatait. Másrészt pedig a posztmodern és modern közötti távolság átláthatósága is könnyebb lenne a közös *probléma* horizontjában. A dolgozat csak azokra a szerzőkre tesz utalást, melyeket a Parti Nagy-versek intertextusként felidéznek, azonban érdekes módon az idézett szövegek nagy része is a tárgyiasság hagyomány bizonyos aspektusaira reflektál.

Ami tehát ezekből az életművekből előzetesen vizsgálandó, az jelen esetben pusztán az, hogy a tárgyiasság lírahagyomány gyakorlatilag egy az irónia mechanizmusaihoz hasonló dialógusos struktúrában értelmezi újra a szubjektum *más általi* megérthetőségének problémáját. „Mert ha valaki, ő [Babits Mihály] volt az első a magyar irodalomban, aki ki akart lépni az első személyből, aki más tudatokkal, tényekkel akart tárgyiasságban azonosulni.”⁴⁴

Természetesen nem arról van szó, hogy a tárgyiasság hagyomány iróniaként határozódna meg a modernség irodalmában, illetve, hogy Parti Nagy költészete egyfajta új-tárgyiasságként lenne szituálható. Azonban egy olyan problémát állít középpontba, ami a posztmodernben is kiemelt fontosságú, és egy olyan struktúrában teszi mindezt, mely az irónia sajátja is.

Az irónia alakzata ezáltal egy kétirányú folyamatként realizálódhat a posztmodernben. Egyrészt újraértelmezi a szubjektum pozíciójának és értelmezhetőségének viszonylagosságát, másrészt az intertextualitás által azokat a szövegeket helyezi az újraértelmezés horizontjába, melyek bár eltérő módon, de mégiscsak a dialogikusság jegyében próbálják realizálni a szubjektumértelmezés problematikusságát.

⁴⁴ NEMES NAGY Ágnes: *A lírikus epilógja*. In: Uő: *A hegyi költő. Vázlat Babits lírájáról*. Kairosz Kiadó, 1984. 28.

IV. A szubjektumlétesítés aktusai Parti Nagy Lajos *Grafitnesz* című kötetében

„A világ a nyelven keresztül van. Igazán problémát nekem ez nem okoz. Másfelől szeretem a hagyománynak és a hagyománytalanságnak a határán való mozgást. Abban a pillanatban, amikor nagyon-nagyon elkezdene előremenni a szöveg, akkor el kell bizonytalanítani egy kicsit az olvasót, de csak annyira, hogy amikor már elhitte volna, hogy ez az egész csak szórakozás és szövegből van, akkor visszavezesse oda, hogy ez egyszersmind világ.”⁴⁵

/Parti Nagy Lajos/

A posztmodern korszak meghatározásának problematikussága a Parti Nagy-féle költészet pozícionálhatóságát is kérdésessé teszi. Németh Zoltán *Parti Nagy Lajos* monográfiájában felidézi a folytathatóság és elszakadás kettősségéből adódó posztmodern értelmezési lehetőségeket, s ez alapján határozza meg a költői életmű helyét és szerepét a paradigmában. Fő rendezési elve – a Kulcsár Szabó-féle elképzelés alapján – a különböző hagyományokra adott reflexiók, így a posztmodern egyfajta „válaszként” határozódik meg a modernséghez képest.⁴⁶ Bár ebben az elgondolásban nagyobb hangsúlyt kap a kontinuitás mint feltétel, azonban a válasz-jelleg kiemelése – az értékelés hierarchikus mozzanatával – ugyancsak egy viszonylag statikus és elkülönülő rendszerként jelenítené meg a posztmodern paradigmát.

A vizsgálat tárgyát ebben a dolgozatban éppen az határozná meg elsősorban, hogy az újragondolt hagyományból artikulálódott líranyelv az irónia működtetése által, nem az elhatárolódás-folytathatóság kérdésességének dichotómiáján belül próbálja működtetni a megidézett hagyományt. A tét tehát ebben az esetben nem az, hogy egy korábbi – kimondásra alkalmatlannak hitt – nyelvet lecserélve jusson el a produktív artikulációhoz. Az irónia alakzata egy értékítélet nélküli horizontba emeli be a különböző korok irodalmi realizációit, ezáltal saját nyelve ugyanúgy bizonytalanná válik a kimondhatóság szempontjából. Horváth Csaba a Parti Nagy-féle *dilettantizmus* kapcsán a hagyományértelmezés értékítéletének statikusságára hívja fel a figyelmet:

Parti Nagy dilettánsainak hétköznapijaival azt a kérdést veti fel, vajon lehetséges-e a költészetben a gadameri értelemben vett élő hagyomány, ha annak lényege a megkérdőjelezés után kapott megerősítő válasz.⁴⁷

⁴⁵ NÉMETH Zoltán: *Parti Nagy Lajos*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 15.

⁴⁶ Uo. 37–38.

⁴⁷ HORVÁTH Csaba: *A dilettantizmus dicsérete. (Parti Nagy Lajos egy költői szerepéről)*. In: Horváth Kornélia, Szitár Katalin: *Vers- ritmus- szubjektum: műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2006. 560.

A hagyomány kérdéssé válása ebben az esetben a válaszlehetőségek dinamikusságára helyezi a hangsúlyt, a döntés kényszerének kategorizáló jellege nélkül. Németh Zoltán az irónia alakzatát a „megtagadva fenntartott” hagyományértelmezéshez köti.⁴⁸ Ebben az esetben azonban paradox módon a tagadás és tartás kettősségének egyik pólusa sem valósulhat meg tisztán. Erre reflektál többek között a Parti Nagy-féle *dilettáns* szerep is. A dilettáns alakja a hagyományt defektusosan reprodukálja, vagyis végső soron nem képes azt tovább örökíteni. A tagadás mozzanata nélkül tesz artikulálhatatlanná egy adott nyelvet. Valamint – ahogy azt Horváth Csaba is hangsúlyozza – szándékán kívül képes új nyelvet teremteni, melynek integrált része az a roncsolt hagyomány, melyből építkezik.

Nem visszavon, hanem kiforgat; parafrázál, ahol az intertextusok és a hipertextusok egyszerre idézik és roncsolják az eredeti szövegeket, de létük elképzelhetetlen azok nélkül.⁴⁹

E gondolatmenet tükrében próbáljuk meghatározni a tárgyias lírahagyomány ironizáltságának módozatait a Parti Nagy Lajos-féle költészetben: a *máshoz* való viszonyítás megvalósításának lehetőségeit, annak fényében, hogy már a *más* kategóriája is a meghatározhatatlanság horizontjában képződik meg. Azonban mivel az irónia struktúrája a dialógus pólusossága, így a tárgyias líra *dolog* felőli értelmezhetőségét sem tekinthetjük tisztán meghaladott nyelvi artikulációként. A szubjektum meghatározására tett kísérlet és az ezt közvetíteni képes nyelv problematikussága – bár különböző arányokkal – de mégiscsak az alkotás kikerülhetetlen dialogicitására reflektálnak a különböző paradigmákban. „A huszadik század óta (...) a személyiség léte és a kimondás képessége együtt halad.”⁵⁰

⁴⁸ NÉMETH Zoltán: *Parti Nagy Lajos*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 45.

⁴⁹ HORVÁTH Csaba: *A dilettantizmus dicsérete. (Parti Nagy Lajos egy költői szerepéről)*. In: Horváth Kornélia, Szitár Katalin :*Vers- ritmus- szubjektum: műértelmek a XX. századi magyar líra köréből*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2006. 555.

⁵⁰ Uo. 554.

IV./a. Az irónia alakzatának szerepe a hagyományértelmezésben

„Számomra az idézés mindig irónia is. József Attilát vagy Vörösmartyt önirónia nélkül nem tudom idézni. A roncsolt, kifordított idézetet azért használom inkább – túl a játékaspektuson –, mert ökonomikusabb, az ironikus viszony már az idézett-roncsolt soron belül megképződik, szemben a tiszta idézettel, melyhez több tér, nagyobb terjedelem kell, ott akár egy betűcsere, itt csak nagyobb szövegösszefüggés hordozza az iróniát, viszonyomat a felhasznált hagyománydarabhoz.”⁵¹

/Parti Nagy Lajos/

A Parti Nagy-szövegek értelmezése előtt érdemes kitérni a *Grafitnesz* kötet összeállításának körülményeire; arra a poétikai törekvésre, mely a személyes és a történelmi időbeliség távlatával is tudatosan számot vető szerkesztésmódot eredményezi.

A kötet régi és új versekből épül fel, s a korábbi alkotások jelenbe integrálásának poétikai problémáira reflektálva, több helyen változtatásokkal is él a költő. A hagyományos kötet szerkesztési eljárásokat mellőzve, a megkomponáltság érzetét keltő ciklusok nélkül rendeződik egésszé a versgyűjtemény, azonban mintha tudatos lenne ez a szerkesztettség és rendezetlenség között ingázó ironikus attitűd. A Németh Zoltán-féle monográfia alapján el tudunk különíteni egységeket a kötetben belül, de ez az osztályozás is reflektál saját viszonylagosságára és a kötet efféle dinamikusságára.⁵²

Egy lehetséges korszakváltás problémáját tematizálja a kötet egyrészt a 2000-hez közeli kiadási dátummal, valamint e dátum személyes vonatkozásaival is – melyet a gyűjtemény egyes versei is megjelenítenek. A 2003-ban ötvenéves Parti Nagy Lajos az *önmagával számot vető költő* beszédpozícióját felvéve, ironikusan reflektál e pozíció megalkothatóságának lehetőségeire. „Lám, élünk kétezerben, s túl lesz, | lám, élve ezredünk...”⁵³ „Ha ötvenéves elmúltál, egy éjjel | egyszer fölébredsz erre, s eltűnődöl...”⁵⁴

A kötet második – s egyben tematikus irányt is meghatározó – verse a korszakküszöb-probléma ironikus újragondolásaként artikulálódhat. Az *Egy bőrönd repülő* című vers reflektál egyrészt az ironikus szubjektum pozíciójának határhelyzetére, valamint a különböző – tér- és időbeli – iránylehetőségek meghatározhatatlanságára is.

„Hogy a Keleti vagy a Nyugati, innen nézve kicsikét mindegy,

⁵¹ KERESZTURY Tibor: *Félterpeszben. (Arcképek az újabb magyar irodalomból.)* Magvető Kiadó, Budapest, 1991. 171.

⁵² A monográfia Tarján Tamás elképzelését idézi, miszerint a kötet három nagy egységből épül fel: az *Esti kréta Medwendel* ciklusából vett versekből, alkalmi költeményekből, és az *Őszológiai gyakorlatokból*. Id: NÉMETH Zoltán: *Parti Nagy Lajos*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 246.

⁵³ PARTI NAGY Lajos: *Az angyal habja*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest, 2003. 5.

⁵⁴ PARTI NAGY Lajos: *Egy lopott kádé*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest, 2003. 37.

pályaudvar, egy elnagyolt vershelyzet indulási oldala”
(...)
„Bocsánat, jófelé megyek? Hová tart, kérem? Látja, épp ez az,
motyogja P, vidámparki tikettet mutogat a kalauznak, dodzsemre
szól, tudom, de hát az óriáskerék felé ma nincs vonat”⁵⁵

A versírás mikéntjére vonatkozó állítás a kötet önreflexív mozzanatait vetíti előre, s a szubjektumra való (vissza)utaltság rendre a (költői) hagyományban való pozicionálás lehetőségét feszegeti. Ez tematikusan és motivikusan is megjelenik a különböző szövegekben. Motivikusan a linearitás és ciklikusság variációinak ütköztetése lesz különösen szembeűnő a versekben. Már a kötetszerkesztésben is tudatosnak tűnik e két tendencia, amit a régi és az új versek egybeszerkesztésének szándéka jelez: a visszavisszatérő szövegeket megszakító újabb alkotások a körköröségben való előrehaladás igényét és annak paradoxonjait realizálják.

A versírás lehetőségeire vonatkoztatva, absztrakt módon jelenik meg e motívum a *Merlin, gerlever* című versben. A versforma lineáris – lezárható – jellegét ütközteti az írás folyamatának nyitott szerkezetével. A szonett-formában megírt vers azonban nem feltétlenül akar választ adni e két lehetőségre. Egyrészt utal a forma megkötő jellegére: „hideg szonettem, íme itt hever”. Másrészt a szöveg nyitottságára is reflektál, amennyiben – éppen a forma által – egy meglévő költői hagyományt hív életre, különböző szövegek között dialógust kezdeményezve: „hogyan jön Babits, s bepólyál berliner.”⁵⁶

Az *elmúlásnak* az ironikus tematizálása, s ezzel együtt a körköröség és linearitásra való reflexió érdekes módon a kötet első felében – szinte egységet alkotva – különösen hangsúlyos. A *Nyár, némafilm* című versben e két véglet a *cirkusz* kifejezéssel kerül párhuzamba: „váltak a nyár, fehér bohóc a cirkuszától”; „na bumm sztarára bumm, hát nem fogsz folytatódni”⁵⁷. Ez a gondolatmenet később a *Medwendel* című versben lesz igazán hangsúlyos: „Körbehullámszik némán a porondon.”⁵⁸ A vers terjedelmével és ismétlődő soraival is bekapcsolható a fenti értelmezésbe, de nemcsak formai, hanem egzisztenciális kérdéssé is teszi a folytathatóság lehetőségeit egyetlen különálló sorával: „És legbelül kaparászok ezzel a verssel.”⁵⁹

Az asszociációs szabadversnek tűnő alkotás a *versjelentés* keletkezésének határait próbálja kijelölni a folytonos öntematizálással:

⁵⁵ PARTI NAGY Lajos: *Egy bőrönd repülő*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest, 2003. 6;7.

⁵⁶ PARTI NAGY Lajos: *Merlin, gerlever*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest, 2003. 10.

⁵⁷ PARTI NAGY Lajos: *Nyár, némafilm*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest, 2003. 11.

⁵⁸ PARTI NAGY Lajos: *Medwendel*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest, 2003. 13.

⁵⁹ Uo.

Legbelül minden, minden hasznosul,
légszomj, allé, kopás, kavics.
Ilyenkor gyűlnek össze félni.
(...)
Ez egy post festa fürdőlevél,
iszappakolás az alkonyatról.
Az tartja össze kissé, hogy vagyok.⁶⁰

A jelentés teremtésének efféle játéka a posztmodern irodalom nyelvi mechanizmusait idézik. Az a tendencia azonban, ami ennek a játéknak a heideggeri értelemben egzisztenciális lehetőséget tulajdonít, a posztmodern alkotástechnika keretein túlnőni látszik, az irónia konstruktív szerepét is előrevetítve. Az alkotások egyrészt kérdés tárgyává teszik, hogy van-e *jelentése* a nyelvi játékokból felépülő szövegeknek.

Parti Nagy Lajosnál azonban nemcsak a szöveg jelentése, hanem *jelentősége* is az értelmezés horizontjába kerül. Az irónia alakzatával éppen a műalkotás lehetőségeire kérdez rá a szöveg, a hagyományban való benne lét problémáit is feszegetve. A válaszlehetőségek egyik végétletét a *Holdbanán*, a másikat a soron következő *Gesztenyeméz* című vers reprezentálja. Az önmagába zuhanó, automatizált nyelv és szöveg realizációja az irónia dekonstruktív aspektusát idézi: „törődj velem, mert hajlanom | nincs ki elé és ki után, | mondta és zárvány lett megint.”⁶¹ A *törődés* kifejezése azonban a körköröséget megnyitó, dialóguskényszert kiváltó magatartást is feltételezheti, melyre mintha válaszként érkezne a *Gesztenyeméz* című vers:

de ne félj, bárhová juss,
megvagy már, mint a lomb, az ég
sormintája a bőrön,
vedlik az árnyék, semmiség,
ne félj, elrendeződöl.⁶²

A hagyományhoz való viszony a posztmodernben – a Kulcsár Szabó-féle értelmezés alapján – egyfajta *jelöletlen* dialógusban valósul meg, melyben nem az idézett szerző, vagy szövegjelentés, pusztán a szöveg modalitása válik hangsúlyossá.

⁶⁰ Uo. 14.

⁶¹ PARTI NAGY Lajos: *Holdbanán*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest, 2003. 18.

⁶² PARTI NAGY Lajos: *Gesztenyeméz*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest, 2003. 19.

...a világról való művészi beszéd történeti formáiban immár nem egy-egy alkotó egyedi valóságviszonyát, nem a műalkotásban megjelenülő életvilág jelentését tekinti elsődlegesnek (s vele együtt a hagyományhoz való kapcsolódás értelmének), hanem e beszédformák modalitásában megragadható absztrakt létértelmezés értéklehetőségeit. Azt, hogy e formák az elveszített egésszel szemközt közlőképesnek bizonyulnak e, illetve, hogy a bennük esztétikailag tárgyiasult látásmódok (függetlenül és elválasztva jelöltjeiktől) mint *irodalmi* szemléletformák milyen dialógust tudnak létesíteni azzal az irodalmisággal, amely ma önnön jelrendszere tematizálására kényszerült.⁶³

Ha a Parti Nagy-szövegek alapján próbáljuk alátámasztani ezt az elképzelést, akkor elsősorban a stílusimitáció-szerű verseket kell megemlíteni, illetve azokat az intertextuális utalásokat, ahol a szerző a pretextust megváltoztatva emeli át saját szövegébe. Az ironikus attitűd azonban egy másfajta hagyományértési igényt is nyitva hagy a kötetben. Mintha a stílusimitáció és a formajátékok könnyedségét, a hagyománnyal való játék egyszerűségét ellenpontozná a kötetbe tudatosan felvett köszöntő-versek *személyesebb* beszédhelyzete.

A *Hal éji éneke* című mű, mely egy Szabó Lőrinc vers stilizációja, a formajáték fölényének látszatát teremti meg, s csak a mottó utal a referenciális szerzői előzményre. Az ezt követő versekben mintha épp a hagyományhoz való kétféle viszony közötti mozgás tematizálná: vajon az *utánzat*, a hagyományból felépülő műalkotás bír-e többletjelentéssel, vagy csak pusztán ismétlések sorozata. S bár a válaszlehetőségeket nyitva hagyják a versek, a szöveg és az azt létrehozó szubjektum közötti kapcsolat mintha mégis a szöveg jelentésének-jelentőségének egyik feltételeként artikulálna.

(Az ember érik, s rájön, hogy hiába,
a telt anyag mögött a szerkezet
nem lesz az övé, a kölcsönt vette kölcsön,
hát jobb, ha mindent szépen visszavisz,
s egy cédulát ír: „gazda, isten áldjon,
a több Te vagy, és több nem mondható.”)⁶⁴

Ezt az eldöntetlenséget erősítik a köszöntőversek különböző hangvételű megvalósulásai is. Szinte a köszöntőversek paródiájának ható sor mellett („s egy szó, mint hetven, jó sokáig éljen.”⁶⁵) találhatunk olyan verset is, mely a hagyományban való benne

⁶³ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A másság mint jelenlét. (Posztmodern kortudat és irodalmiság)* In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben.* Argumentum, 1996. 252–235.

⁶⁴ PARTI NAGY Lajos: *A Csorba-kert.* In: *Grafitnesz.* Magvető, Budapest, 2003. 31.

⁶⁵ PARTI NAGY Lajos: *Réz a Duna fölött.* In: *Grafitnesz.* Magvető, Budapest, 2003. 41.

lét személyes érdekeltségét hangsúlyozza: „Azt kéne megköszönni, hogy volt, | s csak úgy lehet, lehetne, hogy leszünk.”⁶⁶

IV./b. Az irónia mint a viszonyteremtés indukátora

„nem is kell más írásjelem
tollam s füzem
meg a csillag aki vezem
én közbe csak következem”⁶⁷
(Parti Nagy Lajos)

A nyelv mint az én létesítésének tere a posztmodernben is alapvető meghatározottságú; a folyamat és az eredmény azonban eltéréseket mutat.

Fichte az énről mint olyanról a nyelv egy tulajdonsága értelmében beszél, az én valami lényegileg és természetéből fakadóan nyelvi. (...) A nyelv által tételezett én nem rendelkezik tulajdonságokkal – ez az én üres, nem állíthatunk róla semmit. Ám mivel ellentétét is tételezi, így a plusz és a mínusz bizonyos mértékig kapcsolatba léphetnek egymással, és ezt egymás kölcsönös korlátozásával, meghatározottságával teszik...⁶⁸

Amit tehát a modernség viszonylag meghatározhatónak hitt eddig, azt a posztmodern irodalom egy hiányként értékeli újra; olyan betöltetlen helyként, mely folyamatos interakcióra készítet a szövegalkotás során. Parti Nagy Lajosnál ez a fajta szubjektumfelfogás tematikusan is megjelenik:

Nicht hinauslehnen. Nicht? Hová hinaus, ha kívülünk a bent?
A kéziratban épp e *bent* hiányos, hogy mit keres, ki mit e
verspanoptikumban, az ok hiányos épp, hogy mért e forró
céltalanság, mitől törődik végül el bőröndjét átölelve P,
(...)
motyogja P, s hogy nem megy *csehova*. Majd mély lukak a
kéziratban, követhetetlen változatok peronra, P-re, pékre,
(...)
s minden fülkében megannyi P izeg-mozog, nem én,
nem én, s nem ő, mindegy ki már, ne szólj szám és személy,⁶⁹

⁶⁶ PARTI NAGY Lajos: *Alaplap*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest, 2003. 42.

⁶⁷ PARTI NAGY Lajos: *Őszológiai gyakorlatok*. In: *grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 141.

⁶⁸ Paul DE MAN: *Az irónia fogalma*. In: Uő: *Esztétikai ideológia*. Janus/Osiris, Budapest, 2000. 187, 188.

⁶⁹ PARTI NAGY Lajos: *Egy bőrönd repülő*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 7.

A kötet első verseinek egyikében a következő kijelentés hangzik el: „Az tartja össze kissé, hogy vagyok”.⁷⁰ Ez a meghatározottság azonban látszólagos, hisz a költemények éppen a „vagyok” fogalomkörét próbálják determinálni. Az én itt egy olyan viszonyrendszer összetartó elemeként van jelen, mely mindig két ellentétes pont közötti feszültségre reflektál. Éppen ezért a szerkesztésmód erőteljes pólusossága jellemzi a kötet egészét valamint a verseket egyaránt.

Először is azt az ellentétesnek tűnő tendenciát emelném ki, mely a versek olvasása során különösen szembetűnő. Ez egyrészt a szövegképzésben megjelenő *önkényesség*, mely a hétköznapi referenciát figyelmen kívül hagyva a nyelvi játékok groteszkig túlzott alkalmazása által, mintha a tudatos szerkesztésmóddal szemben határozódna meg. Így egyfajta rímasszociációkra épülő „tudatfolyam-vers” képe sejlik fel előttünk, mely mintha mentes lenne a verseket egységbe fűző mélyebb motívumrendszertől.

A nyelv, a jelképződés önállósulása (...) azt is jelenti, hogy a posztmodern tudat úgy érzékeli, a jeleknek nem a dolgokra, hanem kizárólag egymásra utalnak, s így értelemszerűen lehetetlen belőlük valamely „igazság szavatolta” jelentést kiolvasni.⁷¹

Másrészt azonban ezek a szövegek a legcsekélyebb mértékben sem motiválatlanok. A nyelvvel való végeérhetetlen játék nem szétzúzza a különböző interpretációk alternatíváit, hanem éppen ellenkezőleg: folyamatos dinamizmusa a mindig keletkező és újrálétesülő szemantikában rejlő lehetőségeket aknázza ki.⁷² E két szélsőséges hatásmechanizmus ütköztetése is az irónia jelenségének alapfeltételét teremti meg a versekben. Paul de Man meghatározása alapján, az irónia az örület öntudata, mely egyben a tudatosság vége is, egyfajta nem tudatos tudatként írható le.⁷³ Ez alapján tehát az irónia a *Grafitnesz* kötetben az egyik legfontosabb szövegszerkesztő elvként fogható fel, mely mindenekelőtt a nyelvben jut kifejezésre: „az ironikus olyan formát talál saját magának, amely »örült«, de nem tud saját örültségéről; majd ekképpen tárgyiasított örültségére reflektál.”⁷⁴

A kötet úgy gondolom, kétféle viszonyrendszer alapján próbálja újraalkotni a szubjektumot. Az első ilyen mechanizmus a szövegben konstruálódott ént paradox módon

⁷⁰ PARTI NAGY Lajos: *Medwendel*. In: *grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 14.

⁷¹ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A másság mint jelenlét. (Posztmodern kortudat és irodalmiság)* In: Uő: *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 241.

⁷² A jelentés újratereptődését Kulcsár Szabó Ernő a folytonos különbözőzés, a mindig aktuális másság megvalósulásaként értelmezi. ld. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A másság mint jelenlét. (Posztmodern kortudat és irodalmiság)* In: Uő: *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 245.

⁷³ Paul de MAN: *A temporalitás reorikája. II. Az irónia* In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk.: THOMKA BEÁTA, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 43.

⁷⁴ Paul DE MAN: *A temporalitás reorikája*. In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk.: THOMKA BEÁTA, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 43.

a nyelven kívül határozza meg. Ebben az esetben tehát a szöveg és a szubjektum közötti viszonyrendszerre helyeződik a hangsúly. Ide tartoznak a fiktív szerzőkre való hivatkozások akár a nem létező Tsúszó Sándor esetében; illetve a valós költők stílusában írt versek is ezt a problémakört erősítik. Előbbire példa az *Aviatikus vers Keés Aranka Máriához*, melyben külön lábjegyzet szól a kitalált költő történetéről; valamint stílusparódia-szerű versek idézik fel többek között Petőfi, Weöres és József Attila költeményeit.⁷⁵ Azt, hogy miként válik az irónia a viszonyteremtés katalizátorává, Baudelaire irónia-felfogásából kiindulva válaszolhatjuk meg. Ez alapján egy kétállomásos folyamatként modellálhatjuk a szubjektumlétesítést. Először is Baudelaire úgy határozza meg a komikumot illetve a nevetést mint helymeghatározást, pontosabban mint az én terének megnevezését.⁷⁶ Ezt a látszólagos meghatározottságot fogja az irónia megsemmisíteni.

A komikum indítéka sohasem a tárgyban van, amelyet kinevetünk, hanem mindig a nevetőben. Az ember sohasem nevet saját bukásán (...) hacsak nem képes minduntalan kilépni önmagából s tárgyilagos megfigyelőként szemlélni saját *énjének* kalandjait.⁷⁷

Ez a meghatározás már magában foglalja a szubjektumlétesítés mechanizmusának második fázisát is. Az az én, mely látszólagos determináltságában van jelen, paradox módon nem tud saját *jelenlétére* reflektálni.⁷⁸ Az a folyamat, mely a tárgyon kívülre helyezte a szubjektum egészét, felülíródik, s egy olyan kettéosztott szubjektum keletkezik az ironikus nyelv által, mely az énen belül határozza meg a tárgy és az arra irányuló reflexió közötti feszültséget. „Az ironikus nyelv a szubjektumot kettéosztja egy inautentikus empirikus énré és egy olyan énré, mely csak ennek az inautentikusságnak a tudását hordozó nyelv formájában létezik.”⁷⁹

Egyrészt tehát az én visszakapja nyelvi meghatározottságát, másrészt pedig elválaszthatatlanná válik attól a tárgytól, melyhez képest eddig determinálta önmagát. Parti Nagy Lajosnál ez a fajta megkettőződés illetve megsokszorozódás a folyamatos távolítás

⁷⁵ Ezekre a versimitációkra példa: *Petőfi Barguzinban*, a *Két Weöres-sor, tűz és a Szívlapát*. Id.: PARTI NAGY Lajos: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 93, 124, 136–141.

⁷⁶ A nevetés a felsőbbrendűség és az alsóbbrendűséghez való viszony által körülhatárolt ént determinálja. Id. Charles BAUDELAIRE: *A nevetés mibenlétéről, és általában a komikumról a képzőművészetben*. In: *Charles Baudelaire válogatott művészeti írásai*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1964. 78.

⁷⁷ Uo. 78.

⁷⁸ A derridai értelemben vett jelenlétre gondolok itt, miszerint: „...a lét csak akkor gondolható el *jelenlétként*, ha képesek vagyunk felülvizsgálni a megismerés rendelkezésünkre álló struktúráit.” Id. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A másság mint jelenlét. (Posztmodern kortudat és irodalmiság)* In: *Uő: Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 237.

⁷⁹ Paul de MAN: *A temporalitás reorikája. II. Az irónia* In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk.: THOMKA BEÁTA, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 41.

és közelítés mechanizmusaként érvényesül. Így például a *Notesz* című versben először megidéződik József Attila, a valós poéta képe, – ez alapján tehát egy versimitációval van dolgunk – majd távolításképpen a lábjegyzetből megtudjuk, hogy a költő időskori költeményének töredékeit olvassuk, ami a referenciális olvasás defektusait emeli ki. A távolítás aktusa szorosan összefügg azzal a közelítéssel is, ami – ahogy korábban említettük a szubjektum egy részét a tárggyal azonosítja, valamint a nyelvtől elválaszthatatlan tényezőként határozza meg.

*József Attila öregkori versei. Firkák, keltezetlen töredékek, feltehetően 1960-ból. A notesz Aczél György hagyatékából került elő. Fedőlapja és korábbi sorsa ismeretlen.⁸⁰

Hasonló módon és talán még rétegzettebben jelenik meg Tsúszó Sándor az *Aviatikus vers Keés Aranka Máriához* című versben. Az intertextualitásnak és a szubjektum problematikusságának központi szimbólumává vált Tsúszó Sándor megidézése már önmagában elvégteleníthetné az én folyamatos szétválásának mechanizmusait. A vers azonban tovább fokozza a fikciós *énképzést* olyannyira, hogy a fiktív személyek és tények között a lábjegyzetben megemlített néhány valóságreferenciával bíró nevet is pusztá nyelvi jellé transzformálja. Belekerülnek tehát abba viszonyrendszerbe, ahol úgymond már maga a fikció válik ironizálttá.

*A szöveg hitelességéért nem szavatolhatok, talán valódi, talán nem. Alighanem a legjobb, Tsúszó Sándor terminusával, valódisítványnak nevezni. Az idős hölgy, akitől a versmásolat származik, a következő levelet írta: *Kedves Parti Nagy Lajos! Önnek írok Jelenkor című laphoz (...) A rádióadás vételekor az ismerős név hallatára vettem kézbe nevezett Keés Aranka Mária „Emlékkönyv”-ét, s benne meg is leltem egy szép és igenis! hagyományista költeményt, Ts. Sándor aláírását, mely kék tintával, valamint kifogástalan betűvel írodott. ennek másolatát küldöm el ez úton Önnek.*⁸¹

Fontos továbbá, hogy az ily módon megidézett személyek vagy szövegek ez által nemcsak a valóságreferenciától fosztatnak meg, hanem saját fikcionalitásuk eddigi státuszától is. Ezért lesz olyan lényeges a másolt és hiányos kézirat mint a szövegek helye, mely minden fiktív karakter esetében ki van emelve. A *másolat* meghatározhatatlansága miatt sohasem állapítható meg egy tényleges kiindulópont vagy eredet; a fikció iróniája így egy önmagába visszafolyó ciklikus mechanizmust indukál. Ez a soha véget nem érő folyamat tematikusan is megjelenik *A dublini vegyszeres füzet* című versben. Egyrészt

⁸⁰ PARTI NAGY Lajos: *Notesz*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 65.

⁸¹ PARTI NAGY Lajos: *Aviatikus vers Keés Anna Máriához*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 76,78.

ugyanúgy idéződik fel a fiktív szereplő, mint a korábban említett versekben. Az *Ulysses*ből ismert Leopold Bloom alakja értelmeződik át egy újabb fiktív szereplő beiktatásával. A regénykarakter édesapja, „Virágos Mihály” kerül a vers központjába, mely által felidéződik a regény mint intertextus, valamint a fikció továbbgondolása miatt egy attól független olvasati lehetőség is körvonalazódik. A korábban említett elvégtelenítést reprezentálhatja már maga a regényszövegre való utalás is, a fiktív személy azonban – aki szintén költő – később párhuzamba kerül a Petőfi Sándor-féle költészettel, sőt a két „szubjektum” összemosódva jelenik meg ezekben a versekben. A szubjektumok között ezáltal érdekes módon szinte nem is állapíthatunk meg *régi* illetve *új* kategóriát. Az átvételek így nem valami újra, hanem pusztán egy újabb átvételre utalnak, vagyis a múltból építkezés eredménye nem egy jövőbeni, hanem szintén egy múltra reflektáló szöveg. Kierkegaard úgy értelmezi az irónia effajta mechanizmusát, mint egy – történelmi – fordulóponton adott reakciót. Az ironikus szubjektum a régi állapoton helyezi magát kívül, anélkül, hogy realizálna előtte az *új* lehetősége.⁸² „Az irónia semmit sem létesít, mert az, amit meg kellene teremtenie, a háta mögött van.”⁸³

Költém Pesten én, szegény „Virágos Mihály” annó taval s korábban. Némelyikét árkusról másolám, másikját egyenest belé szerzettem e néma tartályba.

(...)

**Ha az embernek dublini ismerőse van, bármilyen távoli, s ha ez az ismerős papír-kutató, illetve kézirat-restaurátor, akkor egyáltalán nem lehetetlen, hogy egyszer csak jön egy küldemény, mely bizonyos Virág Rudolph vázlat-könyvecskéjének betűhíven legépelt oldalait tartalmazza. Némely oldalakat, mert az eredeti paksaméta, alighanem még a múlt században, rejtélyes vegyszer áldozata lett, s alig néhány oldal, fél oldal maradt meg olvashatónak mindabból, ami a (sértetlen) első bejegyzés tanúsága szerint eleve is csak töredék volt...⁸⁴*

⁸²Søren KIERKEGAARD: *Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészra*. In: *Søren Kierkegaard írásaiból*. Gondolat Kiadó, Budapest 1969. 98.

⁸³Uo. 99.

⁸⁴PARTI NAGY Lajos: *A dublini vegyszeres füzet*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 108.

IV./c. A viszonyból artikulálódó szubjektum

„Tehát az aposztrophé vagy az ént osztja fel, hogy megtöltse a világot, benépesítve az univerzumot az én részeivel, (...) vagy pedig belsővé teszi azt, amit külsőként lehetett volna elgondolnunk...”⁸⁵

(Jonathan Culler)

Egy olyan tendenciát figyelhetünk meg a versek olvasása során, melyben a tárgy és a szubjektum között folyamatos interakció bontakozik ki. Analógiájuk annak a viszonynak köszönhető, mely átjárhatóságot biztosít a kétféle *létmód* között azáltal, hogy tulajdonságaik közös elemeit összemossa. Leglátványosabb példa erre „Virágos Mihály” fiktív karaktere, aki a név transzformációja által – mely a *Bloom* angol kifejezés átfordítása – szinte a növény, vagyis a tárgy megfelelőjévé válik.

Atyám, én egy virág vagyok,
Egy virágnak születék,
Feslő bimbóm pitteg-pattog,
Ha föl s alá lépdélék.⁸⁶

Hasonló módon jelenik meg ez a transzformáció *A Csorba-kert* című versben. Csorba Győző vezetékeve első lépésben megfosztódik eddigi meghatározottságától, látszólagos szubjektumától, hogy aztán a versben objektumként, jelzőként megjelenve egy demisztifikált ént hozzon létre. Parti Nagy Lajos visszavezeti a Csorba nevet eredeti jelentésére, majd ezt a szándékosan kiürített hangalakot új értelemmel tölti fel. Emellett még átvesz egy ugyancsak üresnek mondható metaforát is, és a vezetéknévvel kapcsolja össze; e kettő viszonyából pedig létrejön egy egészen új jelentésmező. A kert szemantikai tartománya az intertextualitás, a szubjektumlétesítés, sőt akár a posztmodern szövegalkotási mechanizmusok jelentésrétegével is bővül. Így – a „kerítés nélküli” kert – a szövegek végtelen befogadására alkalmas tereként határozódik meg, *csorbasága* pedig azt a folyamatos betöltésre irányuló késztetést realizálja, melyet a kötet versei *hiányként* tematizálnak.

A Csorba-kertben bolyhos délután volt.
Aludt talán a gazda, és a fák

⁸⁵ Jonathan CULLER: *Aposztrophé*. Helikon 2000/3. 381.

⁸⁶ PARTI NAGY Lajos: *A dublini vegyszeres füzet*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 110.

valamint éppen tárgyaltak az éggel,
ősz volt, hiány s nem híja semminek.
Nem volt kerítés.⁸⁷

A viszonylétesítés ironikus voltát erősítik a versekben található direkter megszólítások posztmodern transzformációi. A mottóban is idézett aposztrophé kap domináns szerepet a versépítés során, s olyan funkciójában kerül előtérbe, mely a tárgy és a szubjektum kapcsolatára, analógiájára, vagyis magára a versben teremtődő identitásra fókuszál. Az aposztrophé jelensége már önmagában zavart kelt a versekben.⁸⁸ Egy olyan radikális változtatást idéz elő a kommunikációs aktusban, ahol mind a megszólított mind a megszólító egyfajta reflexió – az egymásra irányultság reflexiójának – tárgyává válik, azonban mindkét *létmód* elveszti referencialitását a versszövegen belül. Így tehát ez a fajta vokációs aktus egy mindenkori jelölőként determinálódik, olyan intenzív alakzatként, mely a vers alapvető sajátosságát adja.

Azt is mondhatnánk, hogy a lírikus szöveg magszerkezetéhez próbál a posztmodern irodalom közel férközni. A *hagyományos* versépítési technikákat használja fel és módosítja a szövegépítés során, s az így létrejött változást saját mechanizmusainak rendeli alá. A *Szívlapát* című vers ezt a folyamatot reprezentálja:

Hazám, kiírtam már magam,
s ha olykor, dinnyehéj nyomán,
verses lovam megúsztatam,
novell kéne inkább s román,
s ha épp novell, félig román,
vagy tán egészen az...⁸⁹

A részlet József Attila *A Dunánál* című versét idézi, elég konkrét elemeket és fordulatokat átvéve és ironizálva az elődtől. A versben többek között Adyra, Petőfire és Aranyra is történik utalás, valamint az egészzet átszővi a *Bánk bán* című opera legismertebb sorának folyamatos átírása: „hazám, hazám, te Mol, te Shell”; „hazám, hazám te min – de nem”.⁹⁰ Először is tehát az aposztrophé jelölő aktusa válik ironizálttá. Nem a megszólított vagy a megszólító kerül fókuszált helyzetbe, hanem az a viszonylétesítési mechanizmus, mely e kettőt analógiába állítja. Culler meghatározása szerint az aposztrophé *parodizálása* által egy olyan demisztifikált alakzat jön létre, mely „nem keres semmit, hanem csupán

⁸⁷ PARTI NAGY Lajos: *A Csorba-kert*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 30.

⁸⁸ Jonathan CULLER: *Aposztrophé*. Helikon 2000/3. 370.

⁸⁹ PARTI NAGY Lajos: *Szívlapát*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 139.

⁹⁰ Uo. 137,138.

megvalósítja saját állítását.”⁹¹ A referenciális értelem kiiktatódik, az átvett és megváltoztatott forma pedig nem egy kialakuló jelentésre, hanem pusztán önmagára reflektál. „A vokativusz két szubjektum közti viszonyt tételez akkor is, ha a mondat tagadja a megszólított létezőségét...”⁹² Ez a szövegalkotás tehát inkább saját eseményére, *pillanatiságára* koncentrálna. „Semminek sem kell történnie az aposztrophikus költeményben, (...) hiszen magának a versnek kell történésé válnia.”⁹³ Az aposztrophé által létrehozott szubjektivitás dialogikussága ezáltal a lírai szövegek létmódjának alapvető dialogikusságára reflektál:

...a versben megalkotódó dialógus-alakzatok, illetve formációk végső soron mindahányszor a szubjektumnak olyfajta osztottságát mutatják, mely a lírai szöveg eredendő (műfaji) sajátosságaként tárul elénk.⁹⁴

A megszólítás tehát egy fiktív időbe helyezi a megszólított és megszólító viszonyát, egy meghatározhatatlan temporalitásban, a diszkurzus jelenében határozza meg. A József Attila-vers alaphelyzetét mindvégig fenntartva, Parti Nagy Lajos verse a narratív tudatot *diszkurzív tudattá* konvertálja, s ironikusan úgy kronologizálja az alkotási folyamat stádiumait, ahogy a József Attila-vers tekint vissza ősei idejébe. Jó például szolgálnak erre azok a rendszeres megszakítások, melyek magára a vers keletkezésére és annak körülményeire utalnak:

folyott le rajta kurd, török, lett,
múlt és jövő víg halmaza,
folyott le szerzet és öröklet,
elementem én hová haza,
s a rím kedvéért negyed öt lett.⁹⁵

Azért nem parodisztikus ez az eljárás, mivel a korábbi költeményben is éppen ez az aposztrophikus folyamat érvényesül, tehát az alkotás aktusa ugyanúgy megjeleníti a pillanatba belesűrített elbeszélői idő problematikusságát, bár nem annyira hangsúlyozottan. József Attila verse azonban egyetlen fikciós szubjektumra reflektál az aposztrophé mechanizmusával. A posztmodernben ezen a ponton akár egy *aposztrophikus csavarról* is beszélhetnénk, hisz ez a folyamat éppen azért válik dominánssá, hogy az általa életre hívott

⁹¹ Jonathan CULLER: *Aposztrophé*. Helikon 2000/3. 379.

⁹² Uo. 376.

⁹³ Jonathan CULLER: *Aposztrophé*. Helikon 2000/3. 383.

⁹⁴ SZÁVAI Dorottya: *A „te” alakzatai. Dialógus és szubjektum a lírában*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2009. 17.

⁹⁵ Uo. 136.

szubjektumok elvégtelenített halmazának viszonylagosságára reflektáljon. Azt is mondhatjuk, hogy a Culler-által – eredményként – determinált *zavarkeltés* lesz a Parti Nagy-líra kiindulópontja. Egy olyan transzcendens szubjektumra építenek ezek a szövegek, mely a fiktív térben az *álreferencialitás* által többszöröződik meg.

Ha nyelvvel és ha felesel,
ha Cola Light, ha langy melasz,
ha pótkávé, mit teleszel
kenyérrel nénikém tavasz,
ha egyfogaddal megeszel,
a nyammogásod is vigasz,
ha fel-feldobott kő leszel,
ha óvatlan vagy épp ravasz,
és mondjuk puff, és rámesel,⁹⁶

Az a gesztus, ami a versben az objektum és a szubjektum összemosását indukálja, úgy gondolom, tematikusan is motiválva van, az „egy fogaddal megeszel” és a „rámesel” kifejezésekben. Mivel a *haza* mint a vers létrejöttének apropója folytonos deszemiotizáción megy keresztül, ezért ez a folyamat kihat arra az egységesnek tűnő szubjektumra is, mely a tárgyra reflektál, s a vele való viszonyban határozná meg saját létét: „Mentem haza, s a haza hol van?”⁹⁷ Ambivalens módon tehát saját meghatározottságát a meghatározhatatlanság állapotában teremti újra.

láttam, egy szónok ordibál:
csak keze van, mit égbe lökhet,
mert bár a múlt merő öröklet,
miért, hogy sorsa ily fatál’,
s csörgőként rázva csontos öklet,
azt hiszi megdeterminál?⁹⁸

Amennyiben a viszonylétesítés aktusában keressük a szubjektum teremtdésének forrását, úgy igazolódni látszik az a pólusos struktúraszervezés is, melyre az egész kötet építkezik. A látszólagos oppozíciók közti kapcsolat illetve ingázás – akár tárgy és szubjektum, akár a tárgyon belüli ellenpólusok között – különösen produktívvá válik a diszkurzus aktusában.

⁹⁶ PARTI NAGY Lajos: *Szívlapát*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 137.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo. 136.

IV./d. Szubjektumteremtő játék, játékteremtő szubjektum

nincs más a halló- és látóterembe csak a
papír és rajt e kis grafitnesz⁹⁹

(Parti Nagy Lajos)

„...a szavak gyakorta érthetőbbek, mint
azok, akik használják őket...”¹⁰⁰

(Friedrich Schlegel)

Parti Nagy Lajosnál az ironia a nyelv által megszabott korlátok megbontásának eszközévé válik, ambivalens módon éppen a nyelv segítségével. A szemantika újateremtésével egy olyan mechanizmust indukál, mely a szöveggel párhuzamosan a szubjektum keletkezésének aktusát s annak lehetőségeit állítja a középpontba, s így önironikus módon éppen a kötet elején megfogalmazott tézis válik megkérdőjelezhetővé, vagyis a folyamatos újraértelmezés és játék tárgyává: „az tartja össze, hogy vagyok”.

Az ironia ezekben a szövegekben sohasem a szerkezet egyik vagy másik pólusára reflektál, hanem a kettő kölcsönhatását állítja fókuszált helyzetbe. Tehát Parti Nagy Lajosnál a viszonyrendszer válik ironizálttá, ami az oppozicionális vagy analogikus dolgokat párhuzamba illetve ellentétbe állítja; vagyis egyfajta létrehozó szubjektumra utal, arra, ami összetartja azokat. A viszony ironikus megkérdőjelezésével maga az *énlétesítés* válik a szövegek legfőbb problémájává. Már a kötet cím is magában foglalja az írás, illetve az ehhez köthető *én* kérdéskörét. Az alkotás folyamatát megragadni kívánó versek törekvését a *grafit nesz*-re szétbontott cím reprezentálja. A vers „születéséhez” pedig elengedhetetlen egy létrehozó elv, illetőleg maga a létrehozó szubjektum.

Érdemes megvizsgálni azt az eljárást, ami a versszövegen belül a performatív nyelv dinamizmusára építve, folyamatos teremtő mechanizmust indukál. Ez a fajta szerkesztésmód szintén követi a korábban felvázolt pólusos struktúrát. Az oppozíciók érdekességét az adja a versekben, hogy Parti Nagy Lajos a két különböző értelmet, az eltérő és összeegyeztethetetlennek tűnő jelentéseket egyetlen szóalakba sűríti bele. Az eltérő jelentések ütköztetése során pedig egy új szemantika teremődik, mely az előbbieket nem felülírja, hanem úgymond „hozzájuk társulva” tovább bővíti a költői szó jelentését.

Így például a *Szívlapát* című versben megjelenő román – regény, nép – kifejezés esetében a homonimapár mindkét tagja egyszerre idéződik fel a József Attila-versimitáció által. A költő szövegépítési technikája az egész kötet során az ehhez hasonló jelentéssűrítő

⁹⁹ PARTI NAGY Lajos: *Őszológiai gyakorlatok*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 149.

¹⁰⁰ FRIEDRICH SCHLEGEL: *Az érthetlenségről*. In: *Kultusz és áldozat. A német esszé klasszikusai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981. 80.

eljárásokhoz köthető. Természetesen a különböző jelentések egymás mellé helyezése azért mindenképpen valamiféle analógiára épül, ami Parti Nagynál lehet hangzásbeli, hangalaki vagy egy absztrakt jelentésegyezésre épülő analógia is. Tehát a legminimálisabb hasonlóság – még a legkülönbözőbb értelmű fogalmak esetében is – a kombináció alapjául szolgálhat a versekben, ami valóban kiszámíthatatlanná és szinte követhetetlenné teszi a folyamatosan alakuló szemantikai és motivikus hálót. Hangzásbeli hasonlóságból adódó jelentéssűrítésre rengeteg példát találhatunk a kötetben:

...ó Hófehérekénk **szemfedője**
alól a csutkaszép jövő,
majd egy szerelmes, **szenvető Yeee...**¹⁰¹

(Rímpáris)

Sörényderengés fenn, a MONT**PARNASSE-ON**.
Rímpáristálló, mondja DÁ**NIEL**,
a szölke hajnal, súlyos LOMBARD **ASSZONY**,
bő lombja közt beh' fognék SZÁLLNI EL.¹⁰²

A hangalaki egyezések vizsgálata különösen érdekes a kötet verseiben. Érdemes a legkézenfekvőbb példát szemügyre venni: *grafitnesz*. A két önmagában is értelmes kifejezésnek nincsen közös jelentésbeli pontja. A *grafit* és a *nesz* kifejezés analógiája nyelvi eredetű, a *fitnesz* és a *grafit* szóban megtalálható *fit* hangalak adja meg a kapcsolódási pontot. Azt is mondhatnánk, hogy Parti Nagy Lajosnál a *tertium comparationis* – vagyis az egymás mellé állított dolgok megegyező pontja – válik referencia nélkülivé, egy olyan értelemképző nyelvi jellé, mely az analógiát létesítő szubjektumot feltételezi. Így például a *kafének* kifejezés azonos pontja egyetlen hang lesz, s ugyanígy az *Europink* címben is csupán egy értelmetlen hangalak képes összetartani a két egymáshoz nem kapcsolódó kifejezést.

Ha sem a hangalak (*Medwendel*) sem az elvont jelentés (*Holdbanán*) nem képes összekapcsolni a különböző fogalmakat, akkor a szöveg a hangalakot minimálisan megváltoztatva éri el a szemantika újratemtésének lehetőségét. A nyelvjátékok által érdekes módon tágul a szemantikai tér a *Halk, talmi vers az irodalom házához* című költeményben is. A versben a *kávéház* kifejezés *kábéház* hangalakká módosul. Így a

¹⁰¹ PARTI NAGY Lajos: *Europink*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 91.

¹⁰² Ezekből a példákból is látszik, hogy Parti Nagy Lajos úgymond nem elégszik meg a magyar nyelv adta lehetőségekkel, és a hangzás analógiájára építve idegen szavakat is beleépít verseibe. A nyelvjátékok tehát egy olyan törekvést reprezentálnak, mely a nyelvrendszer normáit és általános formáit figyelmen kívül hagyva mindent a szemantikai változatosságnak rendel alá. Id: PARTI NAGY Lajos: *Kafének*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 97.

kávéház fogalomkörét a 'körülbelül' jelentéssel bővítve a *bizonytalanság* jelentéstartománya társul ehhez a kifejezéshez. Az analógia ebben az esetben jól láthatóan motivált, hisz így a versben kialakított *kávéház* – *teaház* ellentét az utóbbi javára mozdul el a nyelvjátékok által.

Ne *kábéház*, ne virtuália
s ne csak papír légy, légy te Ház.¹⁰³

Hasonló módon közelíti egymáshoz a vers a *dekoltált* és a *sajttált* kifejezéseket is egy redukció során (*sajttálat* – *sajttált*). Valamint ugyanígy jár el az „aranylik, ottlik és babitslik”¹⁰⁴ sorban, illetve a *tárcsagomb* – *tárcsalomb* esetében. A szöveg a szokatlan kombinációk által kimozdítja a jelentést addigi statikus helyzetéből, és egy önmagát folyton újrateremtő szemantikai hálót hoz létre. A Baudelaire-i irónia-felfogás hasonlóképpen határozza meg e jenség állandó „mozgáskényszerét”.

az ironikus tudat mozgása (...) minden, csak nem megnyugtató. (...) A folyamat egésze nyugtalanító gyorsasággal megy végbe. Az irónia inherens tendenciája az, hogy lendületbe hozza magát, és mindaddig nem áll meg, amíg végig nem haladt pályáján...¹⁰⁵

A kötet címének kapcsán már említést tettünk a *grafitnesz* kifejezés értelmezésének azon pontjára, mely szerint az alkotási folyamat aktusa sűrítődik bele az új szóba. Azonban nemcsak a *grafit* és a *nesz* szó található meg a különös összetételben. A konkrétan tűnő értelmezési lehetőség a *fitnesz* kifejezés által újraíródik, s nem elégszik meg a korábban felvázolt szemantikai lehetőséggel. Furcsamód az ide nem illő fogalom, ahogy korábban már szóltunk róla, beleépül az alkotást reprezentáló fogalomegyüttesbe, és e jelentést megtartva képes bővíteni az értelmezési intervallumot.

Bizonyításként a *Löncsölő kislány* című verset kell tüzetesebben megvizsgálunk. A költemény a *Pancsoló kislány* című ismert dal átírása, melyben a refrén válik különösen érdekessé: „annyi fitneszet látok hallok”.¹⁰⁶ Felidéződik a *fitnesz* és a *nesz* kifejezés analógiája, valamint a *grafit-nesz* által egybekapcsolt látás és hallás fogalomkörének az egyesítése.

¹⁰³ PARTI NAGY Lajos: *Halk, talmi vers az irodalom házához*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 95.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Paul de MAN: *A temporalitás reorikája. II. Az irónia* In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk.: THOMKA BEÁTA, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 41–42.

¹⁰⁶ PARTI NAGY Lajos: *Löncsölő kislány*. In: *Grafitnesz*. Magvető, Budapest 2003. 86.

Az alkotási folyamat Parti Nagy Lajosnál tehát elsősorban e két érzékszerv kölcsönhatásában bontakozik ki. Ez az analógia illetve szétválaszthatatlanság számos más versében is megjelenik, legkonkrétabban a *Dallaszöveg* című költeményben.

Hát mi tartoznék, mondd, a szövegéhez,
s mi dallamához zúzott üvegén?

(...)

A dallam nem változtat szövegén,
külön sem ez, sem az nem posztulálja,
darált egész, mi, úgymond, költemény,

(...)

egy test az ég s a zizgő örlemény,
dallam s szöveg precíz tükördaraja.

A *képiség* és a *hangzás*, az írás (gráfia) és a megszólaltatás (nesz) azt az eltérő entitást képviselik, melyeknek kölcsönhatása az egész kötet szervezőelvévé válik. Továbbá egy globálisabb kettősségre is reflektál, amennyiben a verset egyfajta ars poeticaként olvassuk – ahogy azt Németh Zoltán is teszi.

...a nyelvhasználat, a megszólalásmód szintjén egy régi, túlhaladott versfelfogás működik benne; a kijelentés, a megszólalás iránya és tárgya szintjén pedig egy új lírafelfogás koncepciója jelenik meg általa.¹⁰⁷

A versben artikulálódott kettősség azonban némiképp túlmutat az előbbi kijelentésen, és ettől válik igazán érdekessé. Hisz a *túlhaladott versfelfogás működése* gyakorlatilag önmaga lehetetlenégére reflektál. Egy olyan versfelfogás, mely működik egy újraértelmezett kontextusban, már nem határozódhat meg *túlhaladottként*. A modernség nyelvi-formai hagyományát realizáló, s azt mozgásban tartó poétika ezalapján nem egy korábbi hagyomány tarthatóságára reflektál. Egy gondolati absztrakcióval élve: a *máshoz* való viszonyíthatóság a tárgyiasság problematikusságát hívja életre irodalomtörténeti vonatkozásban is.

¹⁰⁷ NÉMETH Zoltán: *Parti Nagy Lajos*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 246.

Felhasznált irodalom

1. ANGYALOSI Gergely: *A lírai személytelenség kérdéséhez*. In: Uő.: *Kritikus határmezsgyén*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999. 29–37.
2. BAUDELAIRE, Charles: *A nevetés mibenlétéről, és általában a komikumról a képzőművészetben*. In: *Charles Baudelaire válogatott művészeti írásai*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1964. 72–88.
3. CULLER, Jonathan: *Aposztrophé*. Helikon 2000/3. 370–389.
4. DE MAN, Paul: *Az irónia fogalma*. In: Uő.: *Esztétikai ideológia*. Janus/Osiris, Budapest, 2000. 175–204.
5. DE MAN, Paul: *A temporalitás reorikája*. In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk.: THOMKA BEÁTA, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 1–61.
6. HORVÁTH Csaba: *A dilettantizmus dicsérete. (Parti Nagy Lajos egy költői szerepéről)*. In: Horváth Kornélia, Szitár Katalin: *Vers- ritmus- szubjektum: műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2006. 552–565.
7. KERESZTURY Tibor: *Félterpeszben. (Arcképek az újabb magyar irodalomból.)* Magvető Kiadó, Budapest, 1991.
8. KIERKEGAARD, Sören: *Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészra*. In: *Sören Kierkegaard írásaiból*. Gondolat Kiadó, Budapest 1969. 75–121.
9. KIERKEGAARD, Sören: *Az irónia világtörténeti érvénye, Szókratész iróniája*. In: Uő. *Egy még élő ember írásaiból. Az irónia fogalmáról*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004. 262–273.
10. KIERKEGAARD, Sören: *Szókratész daimónja*. In: Uő. *Egy még élő ember írásaiból*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004. 181–188.
11. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A kettévált modernség nyomában (A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján)*. In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 27–61.
12. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A másság mint jelenlét. (Posztmodern kortudat és irodalmiság)* In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 233–267.
13. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A nyelv mint alkotótárs (Nyelviség és esztétikai tapasztalat újabb irodalmunkban)* In: Uő. *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 288–311.

14. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A szimmetria felbomlása? (A posztmodern intertextualitás kérdéséhez)* In: Uő. *Beszédmod és horizont. Formációk az irodalmi modernségben.* Argumentum, 1996. 267–288.
15. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az irodalmi modernség integratív történeti értelmezhetősége.* In: Uő. *Beszédmod és horizont. Formációk az irodalmi modernségben.* Argumentum, 1996. 7–27.
16. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Költészet és dialógus.* In: *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről.* szerk.: KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY MASZÁK Mihály, Budapest, Anonymus, 1998. 9–22.
17. NEMES NAGY Ágnes: *Alany és tárgy.* In: Uő: *A hegyi költő. Vázlat Babits lírájáról.* Kairosz Kiadó, 1984. 9–20.
18. NEMES NAGY Ágnes: *A lírikus epilógja.* In: Uő: *A hegyi költő. Vázlat Babits lírájáról.* Kairosz Kiadó, 1984. 28–33.
19. NEMES NAGY Ágnes: *A magasság vágya.* In: *Összegyűjtött esszék II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992.
20. NEMES NAGY Ágnes: *Ekhnáton éjszakája* In: *Az élők mértana II. Prózai írások.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
21. NEMES NAGY Ágnes: *Szó és szótlanság.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.
22. NÉMETH Zoltán: *Parti Nagy Lajos.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006.
23. PARTI NAGY Lajos: *Grafitnesz.* Magvető, Budapest 2003.
24. SCHLEGEL, Fredrich: *Az érthetlenségről.* In: *Kultusz és áldozat. A német esszé klasszikusai.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981. 79–93.
25. SZÁVAI Dorottya: *A „te” alakzatai. Dialógus és szubjektum a lírában.* Kijarat Kiadó, Budapest, 2009.
26. URBÁN Péter: *Az önreflexió alakzatai Nemes Nagy Ágnes költészetében.* (kézirat)